

Grypsy z Koncentrationslager Auschwitz

Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kłodzińskiego

Wstęp i opracowanie
Irena Paczyńska

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Grypsy z Konzentrationslager Auschwitz
Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kłodzińskiego

Uniwersytet Jagielloński
Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau

Grypsy z Konzentrationslager Auschwitz

Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kłodzińskiego

Wstęp i opracowanie
Irena Paczyńska

Książka finansowana przez Uniwersytet Jagielloński oraz Fundację im. Tislowitzów

RECENZENCI

dr Franciszek Piper, emerytowany pracownik naukowy Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu

dr hab. Andrzej Leon Sowa, prof. Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie

PROJEKT OKŁADKI

Jadwiga Burek

Na okładce: Brama wejściowa obozu koncentracyjnego Auschwitz

Autor: Logaritmo. Źródło: Wikimedia Commons

© Christopher King/Dreamstime.com

Książka wydana pod patronatem Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu

FOTOGRAFIE I DOKUMENTY

Ilustracje: Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (nr 4–6, 8–44, 47–76), zbiory Stanisława Kłodzińskiego juniora (nr 2, 3, 7, 45, 46) oraz Anny Esden-Tempskiej (nr 1)

Grypsy zamieszczone w publikacji są przechowywane w Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu

PRZEKŁAD

tekstów z języka niemieckiego na polski oraz z języka polskiego na niemiecki

Jochen August

Wstęp, odczytanie i opracowanie naukowe grypsów

© Copyright by Irena Paczyńska & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Grypsy Józefa Cyrankiewicza

© Copyright by spadkobiercy & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Grypsy Stanisława Kłodzińskiego

© Copyright by Stanisław Kłodziński junior & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydanie I, Kraków 2013

All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy

ISBN 978-83-233-3472-9

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków

tel. 12-631-18-80, tel./fax 12-631-18-83

Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98

tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl

Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

Spis treści

Wstęp	VII
Aresztowanie Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kłodzińskiego oraz ich losy w KL Auschwitz	VII
Tajna korespondencja	XXVIII
Drogi przerzutu tajnej korespondencji	XLV
Znaczenie grypsów	LXVII
Uwagi edytorskie	LXVIII
Einleitung	LXXIII
Die Verhaftung von Józef Cyrankiewicz und Stanisław Kłodziński und ihr Schicksal im KL Auschwitz	LXXIV
Die konspirative Korrespondenz	XCII
Die Wege zur Weitergabe der konspirativen Korrespondenz	CVII
Die Bedeutung der Kassiber	CXXVI
Editorische Hinweise	CXXVIII
Grypsy	1
Spis grypsów	601
Verzeichnis der Kassiber	621
Stopnie służbowe w SS i ich odpowiedniki w języku polskim	642
Spis ilustracji	643
Bibliografia	649
Indeks nazwisk	661

Wstęp

„Ich bin gesund und fühle mich gut” (Jestem zdrow i czuję się dobrze) – tyle o więźniu mogła wiedzieć jego rodzina¹. Z odciętego od otoczenia Konzentrationslager Auschwitz – zabezpieczonego podwójnym ogrodzeniem z kolczastych drutów, rozwieszonych na betonowych słupach i podłączonych do trójfazowego prądu o napięciu 220 woltów, wieżami strażniczymi, dodatkowo z dwóch stron betonowym murem oraz tzw. strefą interesów (Interessengebiet)² – nie miały prawa docierać inne informacje. Książka prezentuje – poprzez opublikowane w niej grypsy – ukrytą prawdę o obozie, zakazaną, niewygodną dla nazistów, ujawnienie której więźni mógł przypłacić życiem. Zbyt późno ta tajna korespondencja się ukazuje, od wysłania pierwszych grypsów minęło 70 lat. Jej autorami byli dwaj więźniowie polityczni KL Auschwitz – Józef Cyrankiewicz i Stanisław Kłodziński.

Aresztowanie Józefa Cyrankiewicza i Stanisława Kłodzińskiego oraz ich losy w KL Auschwitz

Jako pierwszy trafił do obozu Stanisław Kłodziński – 12 sierpnia 1941 r., stał się numerem 20019³. Józef Cyrankiewicz przebywał wtedy w więzieniu niemieckiej policji bezpieczeństwa przy ulicy Montelupich (Polizeigefängnis Montelupich) w Krakowie⁴,

¹ O oficjalnej korespondencji więźniarskiej, ściśle cenzurowanej i prowadzonej wyłącznie w języku niemieckim, zob. *Auschwitz 1940–1945: węzłowe zagadnienia z dziejów obozu*, red. nauk. W. Długoborski, F. Piper; autorzy: D. Czech, T. Iwaszko, S. Kłodziński, H. Kubica, A. Lasik, F. Piper, I. Strzelecka, A. Strzelecki, H. Świeboki, t. 1–5, Oświęcim 1995, w: t. 2: *Więźniowie – życie i praca*, s. 311–318 (autor: T. Iwaszko).

² O systemie ochrony terenu obozu i jeszcze innych środkach mających uniemożliwić więźniom ucieczkę i kontakt z ludnością cywilną zob. T. Iwaszko, *Ucieczki więźniów z obozu koncentracyjnego Oświęcim*, „Zeszyty Oświęcimskie”, z. 7, Oświęcim 1963, s. 4–11.

³ *Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski Południowej 1940–1944*, red. nauk. F. Piper, I. Strzelecka, t. 1, Warszawa–Oświęcim 2002, s. 629. Włącznie ze Stanisławem Kłodzińskim do KL Auschwitz z policyjnego więzienia w Krakowie skierowano 38 więźniów, których oznakowano numerami od 20010 do 20047. Wśród nich byli wymieniani dalej Stanisław Głowa (nr 20017), Tadeusz Szymański (nr 20034) i Tadeusz Wąsowicz (nr 20035).

⁴ Oficjalna nazwa: Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD im Distrikt Krakau – Polizei-Gefängnis Montelupich. W aktach niemieckich występuje także inna pisownia nazwy tego więzienia; zob. odsyłacz nr 29.

w obozie znalazł się 4 września 1942 r., otrzymał numer 62933⁵. Aresztowani zostali w 1941 r. – Cyrankiewicz w kwietniu, Kłodziński w czerwcu. Poznali się dopiero w obozie, a ich znajomość zaowocowała wspólną pracą konspiracyjną tam prowadzoną i przekazywanymi za druty grypsami.

Różne były ich doświadczenia. Stanisław Florian Kłodziński, urodzony w Krakowie 4 maja 1918 r. w domu historyka i pedagoga Adama Kłodzińskiego⁶ oraz Izabeli z Murdzieńskich, przed wrześniem 1939 r. miał ukończony III rok studiów na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego. Odbił krótką służbę w szpitalu wojskowym, zorganizowanym w chwili wybuchu wojny w budynku bursy kierowanej przez ks. Mieczysława Kuznowicza przy ulicy Skarbowej 2 w Krakowie, do którego został przydzielony jako ochotnik. Po zajęciu przez Niemców Krakowa pozostał w tym szpitalu, przejętym przez Polski Czerwony Krzyż, i pracował tam do czasu jego likwidacji w sierpniu 1940 r.⁷

Wydarzenia z początków okupacji związały dalsze losy Kłodzińskiego z PCK, z jego Ambulatorium i Sekcją Pomocy Więźniom Politycznym działającą od października 1939 do lipca 1940 r., a po ograniczeniu przez władze okupacyjne pola aktywności PCK – z Radą Opiekuńczą Miejską w Krakowie (zwaną także Radą Opiekuńczą Miasta Krakowa) i działającym w jej ramach Patronatem Towarzystwa Opieki nad Więźniami⁸ oraz z pracą konspiracyjną prowadzoną przez ludzi czynnych w PCK i Radzie. Po powołaniu z początkiem 1941 r. Rady Głównej Opiekuńczej (RGO), która skupiła dotychczasowe, tolerowane przez okupanta poczynania społeczne Polaków, działem RGO stała się Rada Opiekuńcza, przekształcona w Polski Komitet Opiekuńczy Kraków-Miasto; w jego skład wchodziła Sekcja (Dział) Opieki nad Więźniami i ich Rodzinami, popularnie zwana „Patronatem”⁹. Poprzez Patronat Towarzystwa Opieki nad Więźniami, a następnie Dział Opieki nad Więźniami i ich Rodzinami za zgodą niemieckich władz organizowano paczki dla uwięzionych, wspomagano ich rodziny, a bez zgody władz pośredniczono w wymianie informacji, gromadzono je, przekazywano raporty o sytuacji więźniów władzom Polski podziemnej, a także pomagano w organizowaniu ucieczek z miejsc odosobnienia.

⁵ *Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa...*, t. 2, s. 1372–1377, 1379. Józef Cyrankiewicz do obozu został przywieziony w 34-osobowej grupie więźniów z Montelupich, których oznakowano numerami od 62931 do 62964. Wśród nich był Tadeusz Hołuj (nr 62937), z którym Cyrankiewicz w obozie działał w Grupie Bojowej Oświęcim.

⁶ Dane biograficzne zob. gryps nr 144 (odsylacz 12).

⁷ W szpitalu pracował do 15 sierpnia 1940 r. jako administrator, co poświadcza *Zaświadczenie*, wydane tego dnia, opatrzone pieczęcią okrągłą „Kriegsgefangenenlazarett Krakau, Skarbo-wa 2”, zbiory Stanisława Kłodzińskiego jun.

⁸ Nazwa według *Poświadczenia* wydanego 1 grudnia 1940 r. Stanisławowi Kłodzińskiemu, z jego fotografią, podpisanego przez Zygmunta Klemensiewicza, przewodniczącego Patronatu, i zaopatrzonego w pieczęć podłużną i dwie okrągłe z nazwą organizacji, a na odwrocie w pieczęć „Der Kommandeur der Sicherheitspolizei u. SD im Distrikt Krakau Polizei-Gefängnis Montelupich”, zbiory S. Kłodzińskiego jun.

⁹ Oficjalna nazwa ustalona została w październiku 1941 r. – Rada Główna Opiekuńcza – Polski Komitet Opiekuńczy Kraków-Miasto – Dział: Opieka nad Więźniami i ich Rodzinami.

1. Józef Cyrankiewicz (więzień nr 62933).
Zdjęcie z 1940 r.

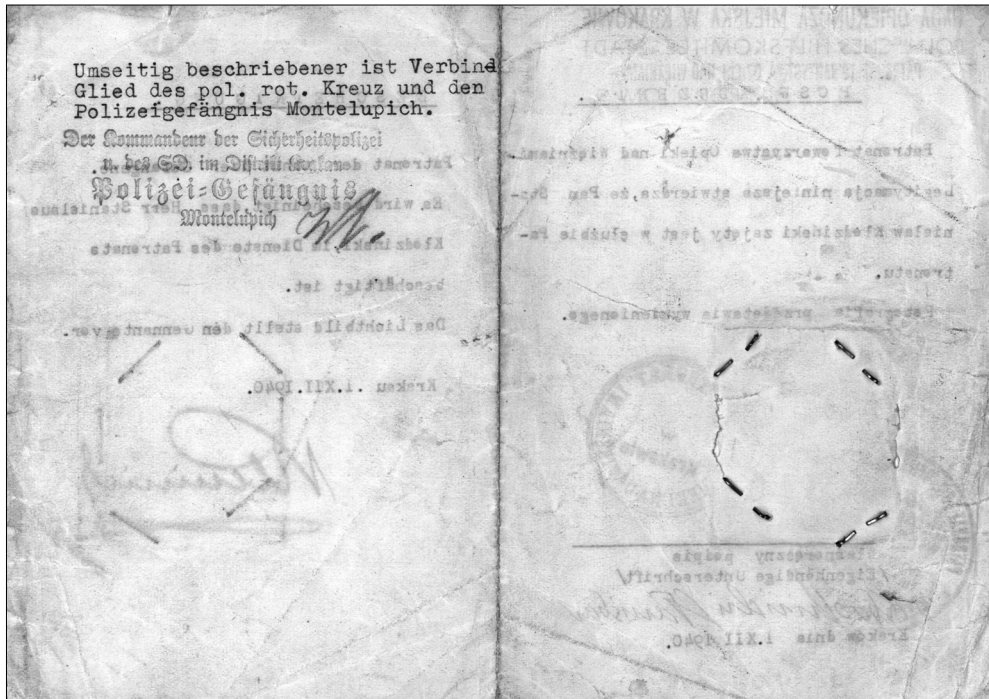
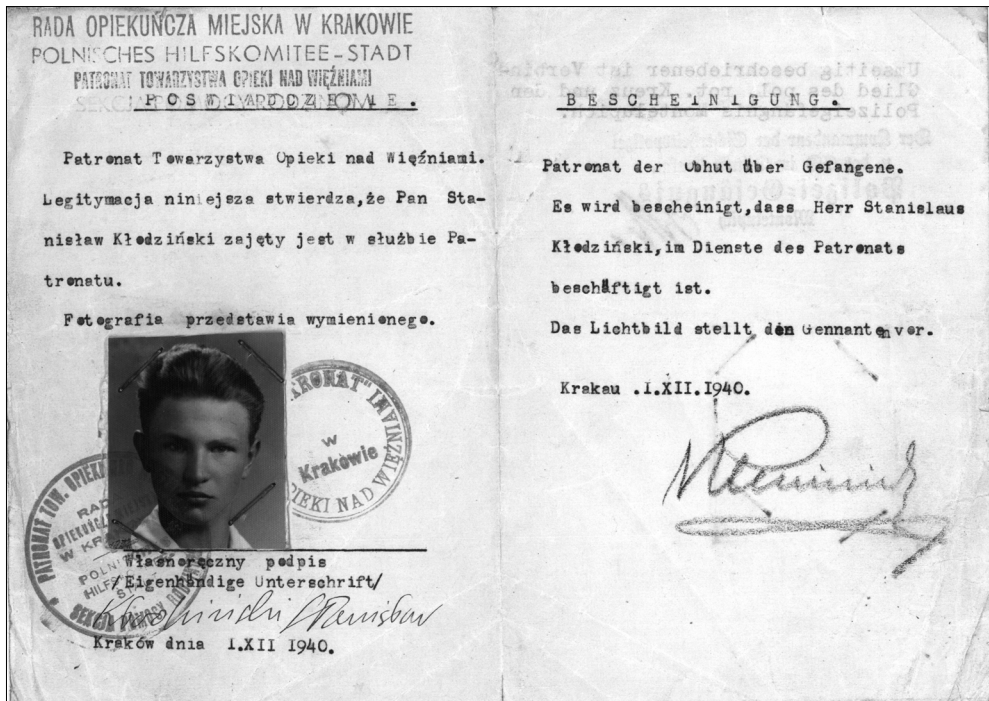

2. Stanisław Kłodziński (więzień nr 20019).
Zdjęcie powojenne

Jesienią 1940 r. Stanisław Kłodziński otrzymał polecenie zorientowania się w możliwościach udzielania pomocy więźniom KL Auschwitz¹⁰. Dla uzasadnienia wobec Niemców zainteresowania tą sprawą, wykorzystano wywiezienie do tego obozu z więzienia w Wiśniczu osób objętych już opieką Patronatu¹¹, a aresztowanych w Krakowie

¹⁰ Nie był to pierwszy pobyt Stanisława Kłodzińskiego w Oświęcimiu po wybuchu wojny. W marcu 1940 r. odwiedził to miasto w ramach podróży, której celem było zorientowanie się w działalności oddziałów Polskiego Czerwonego Krzyża, należących do Okręgu Krakowskiego PCK, a znajdujących się na terenach włączonych do III Rzeszy. Kłodziński był nadto w Cieszynie, Białej, Żywcu, Suchej, Wadowicach oraz Kętach. Z podróży tej złożył sprawozdanie. Zbiory S. Kłodzińskiego jun., Sprawozdanie z objazdu Stanisława Kłodzińskiego oddziałów przyłączonych do Rzeszy, a należących do Okręgu Krakowskiego PCK (od dnia 14–17 marca 1940).

¹¹ O tej pomocy zob. Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (dalej: APMA-B), Oświadczenia, t. 32, k. 110–114 oraz t. 104, k. 144–145, Relacje Stanisława Kłodzińskiego z 23 października 1962 r. i 9 listopada 1983 r. Z więzienia w Wiśniczu wywieziono 20 czerwca 1940 r. do KL Auschwitz 248 osób, dołączono do nich 65 więźniów z Montelupich. Wśród nich było wielu księży, zakonników, artystów, dziennikarzy, nauczycieli gimnazjalnych, adwokatów, inżynierów, wojskowych, studentów, uczniów gimnazjalnych, osób, które chciały nielegalnie przekroczyć granicę, itd. *Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa...*, t. 1, s. 198–242.

3. Poświadczenie o pracy Stanisława Kłodzińskiego w Patronacie Towarzystwa Opieki nad Więźniami, Kraków, 1 grudnia 1940 r.

jesienią 1939 r. w ramach akcji wymierzonej w inteligencję. Zaopatrzony w odpowiednie dokumenty Stanisław Kłodziński udał się do Oświęcimia. Najpierw rozmawiał z księdzem Janem Skarbkiem, proboszczem parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Oświęcimiu¹², oraz wskazanym mu przez księdza Skarbka Romanem Kwiatkowskim¹³, prowadzącym skład apteczny w Rynku; zyskał dzięki temu nieco potrzebnych mu informacji. Następnie udał się do obozu, gdzie w baraku znajdującym się obok bramy wejściowej rozmawiał z kierownikiem obozu SS-Hauptsturmführerem Karlem Fritzschem¹⁴. Pisał Kłodziński:

Fritzsch był względnie uprzejmy, lecz rygorystycznie mnie wylegitymował. Po zakończeniu rozmowy pod eskortą wartownika SS doprowadzono mnie do wartowni [...]. Wracałam z zapewnieniem, że pomoc dla więźniów będzie możliwa, a odpowiedź w tej sprawie zostanie udzielona na piśmie.

Odpowiedź nadeszła, w rezultacie po zgromadzeniu odpowiedniej ilości żywności sporządzono dwa tysiące kilogramowych paczek i wysłano w styczniu 1941 r. do KL Auschwitz¹⁵.

Jesienią 1940 r. utworzono w Patronacie dla niesienia pomocy więźniom obozu tajnie działającą podsekcję – Grupa Oświęcim¹⁶, w której Stanisław Kłodziński współpracował z Teresą Lasocką¹⁷. Stała się ona później odbiorcą i pośrednikiem w prowadzonej konspiracyjnie korespondencji z i do KL Auschwitz, gdy Kłodziński został więźniem Auschwitz¹⁸. Z Teresą Lasocką poznał się w czasie swej pracy w PCK. Jej kontakty ze znanymi osobistościami – z prezesem (od listopada 1934 r.) Oddziału

¹² Ksiądz Jan Skarbek, ur. 15 czerwca 1885 r. w Paszynie k. Dębicy, patronował tajnemu Komitetowi Niesienia Pomocy Więźniom Politycznym Obozu Oświęcimskiego, powołanemu w drugiej połowie 1940 r. i działającemu przy ZWZ. Zob. gryps nr 2 (odsylacz 7). W akcji niesienia pomocy więźniom obozu współpracował z metropolitą krakowskim, arcybiskupem Adamem Stefanem Sapiehą. Stanisław Kłodziński w swojej relacji z 9 listopada 1983 r. pisze (k. 147), że ks. Skarbek był powiadomiony o jego przybyciu.

¹³ Roman Kwiatkowski, ur. 9 stycznia 1886 r. w m. Chełmce (Wielkopolska), przekazywał na rzecz więźniów znaczne ilości lekarstw. *Ludzie dobrej woli: Księga Pamięci mieszkańców Ziemi Oświęcimskiej niosących pomoc więźniom KL Auschwitz*, red. H. Świebocki, Oświęcim 2005, s. 317.

¹⁴ SS-Hauptsturmführer Karl Fritzsch, od 14 czerwca 1940 do 1 lutego 1942 r. kierownik obozu (Schutzhaftlagerführer), zob. gryps nr 49 (odsylacz 23) oraz nr 165.

¹⁵ APMA-B, Oświadczenia, t. 104, k. 146–148, Relacja Stanisława Kłodzińskiego z 9 listopada 1983 r.; T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974, s. 137. S. Kłodziński sporządził sprawozdanie z pobytu w KL Auschwitz, w którym zawarł także informacje uzyskane od ks. Jana Skarbka i Romana Kwiatkowskiego.

¹⁶ S. Kłodziński, *Krakowski „Patronat” więzienny*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1972, nr 1, s. 168–176; S. Kłodziński, „Patronat” w Krakowie podczas okupacji (sesja z 16 stycznia 1984 r.), „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1985, nr 1, s. 160–166. W Grupie Oświęcim byli m.in.: Zygmunt Klemensiewicz, Teresa Lasocka, Zygmunt Lasocki, Stanisław Kłodziński, Irena Kuśnierzewska, Adam Szabest, szef sanitarny PCK.

¹⁷ O Teresie Lasockiej zob. gryps nr 1 (odsylacz 1) i dalej we *Wstępie*.

¹⁸ S. Kłodziński, *Teresa Lasocka-Estreicher*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1975, nr 1, s. 204–210.

Krakowskiego PCK Zygmuntem Klemensiewiczem¹⁹, działającą w Patronacie Marią Zazulową²⁰, Stanisławem Plappertem z Ubezpieczalni Społecznej, a przede wszystkim ze stryjem Zygmuntem Lasockim²¹, usytuowanym w środowisku znaczących osób Krakowa i działającym w konspiracji od początku okupacji, i wieloma innymi osobami – okazały się ważne dla realizacji zadań Grupy Oświęcim i przedsięwzięć wynikających z otrzymywanych przez Lasocką grypsów.

Józef Adam Cyrankiewicz urodził się 23 kwietnia 1911 r. w Tarnowie. Ojciec jego – Józef Andrzej – ukończył Politechnikę Lwowską, był inżynierem budownictwa, przedsiębiorcą budowlanym, matka – Regina – z domu Szlapak, zajmowała się domem. Józef Cyrankiewicz junior aktywnie działał w ruchu socjalistycznym już w czasie studiów na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (studiował w latach 1931–1936²², do Polskiej Partii Socjalistycznej wstąpił w 1933 r.), w 1937 r. został sekretarzem Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS Ziemi Krakowskiej. W czasie kampanii wrześniowej jako podporucznik rezerwy był dowódcą baterii artylerii konnej, dostał się do niewoli 15 września 1939 r. w okolicach Tomaszowa Lubelskiego. Z transportu wiozącego jeńców do Rzeszy zdołał zbiec, gdy pociąg jadący z Jarosławia znalazł się na południowych obrzeżach Krakowa, w pobliżu Swoszowic²³.

¹⁹ Zygmunt Klemensiewicz był jednocześnie dyrektorem Ubezpieczalni Społecznej do aresztowania 19 listopada 1939 r. Po zwolnieniu z więzienia 23 grudnia 1939 r. na skutek interwencji prezesa Niemieckiego Czerwonego Krzyża, przebywającego w Krakowie, do którego zwrócono się o pomoc w staraniach o zwolnienie, nie został już dopuszczony do pracy w Ubezpieczalni Społecznej. Stanowisko jego objął dotychczasowy wicedyrektor Karol Kropatsch. M. Ciećkiewicz, *Krakowska służba zdrowia w czasie okupacji*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1975, nr 1, s. 130; Z. Madeyski, *Wspomnienia więźnia Montelupich. Zygmunt Klemensiewicz*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1982, nr 1, s. 152–157. Biogram Z. Klemensiewicza zob. J. Hulewicz, *Klemensiewicz Zygmunt (1874–1948)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 12, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 595–598.

²⁰ O tej działaczce społecznej zob. S. Kłodziński, *Dr Maria Zazulowa*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1985, nr 1, s. 145–152.

²¹ Zygmunt Lasocki (1867–1948), wybitny działacz ruchu ludowego, działacz państwowy, dyplomata i historyk, przez cały okres okupacji aktywny uczestnik prac konspiracyjnych (m.in. w styczniu 1940 r. członek pierwszego tajnego Krakowskiego Komitetu Międzypartyjnego, a następnie konspiracyjnego Okręgowego Kierownictwa Stronnictwa Ludowego „Roch” na Małopolskę i Śląsk), od kwietnia 1940 r. prezes Rady Opiekuńczej Miejskiej w Krakowie, a następnie Polskiego Komitetu Opiekuńczego Kraków-Miasto. Na początku 1941 r. usunięty został przez Niemców z RGO i wysiedlony z Krakowa (zamieszkał we wsi Bieżanów pod Krakowem). Nadal brał udział w realizacji zadań RGO. Biogram Z. Lasockiego zob. A. Szklarska-Lohmannowa, *Lasocki Zygmunt Bronisław Feliks (1867–1948)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 16, Kraków–Warszawa 1970, s. 551–554.

²² Wcześniej Józef Cyrankiewicz zaliczył Szkołę Podchorążych Rezerwy Artylerii we Włodzimerzu Wołyńskim (sierpień 1930 – czerwiec 1931 r.), odbył praktykę liniową, z dniem 16 września 1931 r. przeniesiono go do rezerwy. Z dniem 1 stycznia 1933 r. został podporucznikiem rezerwy. *Książeczka stanu służby oficerskiej Józefa Cyrankiewicza* [w:] E. Syzdek, B. Syzdek, *Zanim zostanie zapomniany*, Warszawa 1996, s. 24.

²³ Jan Nowak-Jeziorański, w książce *Kurier z Warszawy*, Londyn 1978, s. 28–31, z uznaniem opisuje postawę Cyrankiewicza wykazaną w trakcie marszu kolumny jenieckiej spod Tomaszowa

Der Kommandeur der Sicherheitspolizei
u. des SD. im Distrikt Krakau

B. Nr. III B 4 - 92/41-5 -

Krakau, den 18 4 194

5. not. 1474

Polizei-Gefängnis
Monteluppich

18 April 1940

Aufnahmebefehl

22²⁴ Uhr

Der Cyrankiewicz Józef

geb. am 20. 4. 1911 zu Tarnobrzeg

wohnhaft Krakau - Salwator - Strasse Nr. 27

ist wegen Salbstagewendeckts

in das Gefängnis der Sicherheitspolizei - Monteluppich -
aufzunehmen und nach Möglichkeit in Einzelhaft zu setzen.

Christensen
Name

a. pl. Kreis - 457
Amtsbezeichnung

(91)

4. Nakaz przyjęcia (Aufnahmebefehl) Józefa Cyrankiewicza do więzienia policji bezpieczeństwa Montelupich, Kraków, 18 kwietnia 1941 r.

Cyrankiewicz włączył się niezwłocznie w działalność konspiracyjną jako sekretarz konspiracyjnego OKR, którego przewodniczącym był Zygmunt Żuławski. W październiku 1939 r. z inicjatywy twórcy Służby Zwycięstwu Polski gen. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego wziął udział w rozmowach, które miały na celu utworzenie Wojewódzkiej Rady Politycznej. Rozmowy te zakończyły się fiaskiem, ponieważ poza Cyrankiewiczem (i przedstawicielami Organizacji Orła Białego – Kazimierzem Kierzkowskim i Ludwikiem Muzyczką) nikt z polityków *nie odważył się podjąć tego zadania* – napisał Grzegorz Ostasz w książce *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945* (Rzeszów 1996). Później brał udział w rozmowach mających na celu doprowadzenie do międzypartyjnego porozumienia, do utworzenia Krakowskiego Komitetu Międzypartyjnego, w którym reprezentował – obok Żuławskiego – konspiracyjną PPS. Przygotował wraz z reprezentantem Stronnictwa Pracy – Władysławem Tempką²⁴ –

Lubelskiego, w transporcie kierowanym do obozu w Rzeszy, a także w zainicjowanie ucieczki, której był uczestnikiem.

²⁴ Władysław Tempka, ur. 22 sierpnia 1889 r. w Krakowie, adwokat, polityk, poseł na Sejm RP w latach 1928–1935, działacz Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji, przewodniczący

deklarację programową KKM, zaakceptowaną przez przedstawicieli stronnictw prawdopodobnie 2 marca 1940 r. i wysłaną do rządu polskiego na uchodźstwie we Francji. Cyrankiewicz wszedł w skład międzypartyjnej komisji do spraw wojskowych, utrzymywał kontakty ze Związkiem Walki Zbrojnej. Dokooptowano go do centralnego kierownictwa PPS, działającej pod zmienioną nazwą Ruch Mas Pracujących Miast i Wsi albo zamiennie Ruch Mas Pracujących Polski Wolność – Równość – Niepodległość. Wyjeżdżał do Warszawy na spotkania konspiracyjne, m.in. z Kazimierzem Pużakiem i Zygmuntem Zarembą, posługując się podrobioną legitymacją zatrudnionego w Warszawie inspektora „Społem”²⁵. Był przewidziany przez PPS-WRN na pierwszego zastępcę delegata rządu na kraj²⁶. Jan Karski „Witold”, emisariusz podziemnych władz polskich, we wspomnieniach pisze o zasługach Cyrankiewicza w uwolnieniu go z rąk gestapo w Nowym Sączu, dokładnie z tamtejszego szpitala, w którym przebywał po okrutnym śledztwie²⁷, a małżeństwo Mariańskich – o pomocy udzielanej Żydom²⁸.

Śląskiego Zarządu Wojewódzkiego ChD. W 1937 r. należał do współzałożycieli Stronnictwa Pracy, członek jego Zarządu Głównego i przewodniczący Zarządu Wojewódzkiego SP w Katowicach. Od października 1939 r. kierował konspiracyjnym SP, od przełomu lutego – marca 1940 r. prezes Stronnictwa. W końcu października 1939 r. zapoczątkował konspiracyjną działalność Stronnictwa w Krakowie, brał udział w tworzeniu tu w podziemiu reprezentacji stronnictw politycznych. Tempka aresztowany został 18 kwietnia 1940 r. W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy 1937–1946–1950*, Warszawa 1988, s. 20, 27, 60, 64–66.

Od 8 października 1940 r. więziony był w KL Auschwitz, oznaczony numerem 5941. Rozstrzelany został 12 czerwca 1942 r. pod Ścianą Straceń. W zawiadomieniu o zgonie podano, że więzień został przyjęty do szpitala obozowego 12 czerwca na skutek zapalenia płuc, nie udało się go uratować i zmarł 14 czerwca. *Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa...*, t. 1, s. 294, 298, 314 (reprodukcja zawiadomienia o zgonie i fotografii obozowej), 327.

²⁵ M.in. J. Cyrankiewicz, *W konspiracji krakowskiej i oświęcimskiej [w:] Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga wspomnień*, red. E. Hałoń, t. 1, Warszawa 1994, s. 168–178; G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945*, Rzeszów 1996, s. 50, 56–57; „*My tu żyjemy jak w obozie warownym*”: listy PPS-WRN Warszawa–Londyn 1940–1945, komitet red. O. Zaremba-Błatonowa, L. Ciołkoszowa, W. Czapska-Jordan, Warszawa–Londyn 1993, *passim*. Zygmunt Zaremba w liście z 10 lutego 1940 r., skierowanym do Adama Ciołkosza w Paryżu, napisał m.in., mając na uwadze krakowską organizację i Józefa Cyrankiewicza: *Nieruchomość w Krakowie, która Cię bliżej interesuje nic nie ucierpiała i pozostaje pod umiejętną administracją p. Kaczkowskiego* (s. 3). W wydawnictwie tym opublikowano list Cyrankiewicza do Ciołkosza i Jana Stańczyka z kwietnia 1940 r. (s. 11–13), list z 16 listopada 1940 r. do Ciołkosza (s. 13–14), list Zaremby i Cyrankiewicza do Ciołkosza i Stańczyka z jesieni 1940 r. (s. 18–20).

²⁶ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, red. T. Pełczyński i in., t. 1: *Wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 383; *My tu żyjemy...*, s. 30.

²⁷ J. Karski, *Tajne państwo – opowieść o polskim podziemiu*, Warszawa 1999, s. 160, napisał, że *sfinansowanie jej [ucieczki] z kasy partyjnej zarządził Cyna [Cyrankiewicz]*. Książka Jana Karskiego (prawdziwe nazwisko Jan Koziелеwski) opublikowana została w 1944 r. pt. *Story of a Secret State*, stąd posługiwanie się zmienionymi nazwiskami. O uwolnieniu Karskiego zob. m.in.: J. Cyrankiewicz, *W konspiracji...* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny...*, t. 1, s. 176–177; S.M. Jankowski, *Karski: Raporty tajnego emisariusza*, Poznań 2012, s. 129–148 i in. Rozkaz uwolnienia wydał komendant Obszaru Krakowsko-Śląskiego ZWZ gen. Tadeusz Komorowski „Korczak”, do którego dotarł łącznik krakowskich socjalistów. Cyrankiewicz skierował do akcji Stanisława Rosieńskiego i przekazał potrzebne fundusze. Karski po ucieczce przechowywany był w Marcinko-

Józefa Cyrankiewicza aresztowano 18 kwietnia 1941 r., w urządzonym tzw. kotle w mieszkaniu konspiracyjnym szefa sztabu Obszaru Krakowsko-Śląskiego ZWZ ppłk. Jana Cichockiego w oficynie kamienicy przy ulicy Sławkowskiej 6, i osadzono w więzieniu przy ulicy Montelupich²⁹, w którym przebywał do września następnego roku. W śledztwie nie ujawnił swoich kontaktów i powiązań konspiracyjnych. W więzieniu najpierw pracował w charakterze sanitariusza w ambulatorium, prowadzonym przez lekarza więźnia Józefa Garbienia. Prawdopodobnie we wrześniu 1941 r. podjął, wspólnie z lekarzami Garbieniem i Emanuelem Hałaczem oraz włączonym w plany Niemcem (więźniem zatrudnionym w ambulatorium), przygotowania do ucieczki. Zadaniem tego ostatniego było dostarczenie do wskazanego punktu grypsu, dotyczącego planowanej ucieczki, który jednak został przejęty przez gestapo. W rezultacie w końcowej fazie przygotowań Cyrankiewicz wraz z Garbieniem i Hałaczem zostali poddani okrutnemu śledztwu. W czasie przesłuchania zginął Hałacz. Garbień i Cyrankiewicz bestialsko zbici i zakuci w kajdany zostali

wicach i Kątach. Po przybyciu jesienią 1940 r. do Krakowa, na prośbę Cyrankiewicza prowadził nasłuch rozgłośni zachodnich dla prasy konspiracyjnej PPS (WRN).

²⁸ M. i M. Mariańscy, *Wśród przyjaciół i wrogów. Poza gettem w okupowanym Krakowie*, Kraków 1988, *passim*.

²⁹ Dotychczas przyjmowany był jako data aresztowania dzień 19 kwietnia 1941 r. Taką datę podaje Józef Cyrankiewicz, *W konspiracji...* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny...*, t. 1, s. 178. Jerzy Dębski (*Kadra dowódcza SZP-ZWZ-AK w Konzentrationslager Auschwitz 1940-1945*, Katowice-Oświęcim 2009, s. 84), powołując się na *Aufnahmebefehl* z 18 kwietnia 1941 r. (fotokopia w: APMA-B, Materiały, t. 23, Mat./455, k. 91), pisze, że aresztowano J. Cyrankiewicza 18 kwietnia wieczorem. Jednakże wymieniony dokument to nakaz przyjęcia do więzienia policji bezpieczeństwa przy ulicy Montelupich, wydany przez funkcjonariusza urzędu Dowódcy Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa dystryktu krakowskiego (Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD im Distrikt Krakau). Dokument taki, wydawany na podstawie decyzji organu policyjnego, wystawiał referent lub dyżurny oficer odnośnej komórki lub jednostki dokonującej zatrzymania, w tym wypadku był to Wydział IIIB (zajmujący się zwalczaniem podziemia), referat 4, o czym świadczy umieszczona na nakazie przyjęcia sygnatura sprawy – B. Nr. IIIB 4 – 92/41-g. Nakaz wystawił Egon Christensen, pozaetatowy asystent policji kryminalnej, o złej sławie w Krakowie, nazywany „Rybie Oko”. Jako powód wydania nakazu podano „wegen Sabotageverdachts” (z powodu podejrzenia o sabotaż). Na podstawie tego dokumentu można przypuszczać, że Józef Cyrankiewicz został przyjęty do więzienia w godzinach wieczornych 18 kwietnia, o czym może świadczyć umieszczona na nakazie godzina 22.30, a przyjęcie do więzienia potwierdzają: pieczętka „Polizei-Gefängnis Monteluppich”, pieczętka z datą „18 April” (18 kwietnia – jednak omyłkowo: 1940) oraz pieczętka „H. not.” (prawdopodobnie skrót oznacza: Haft notiert – uwięzienie odnotowano, zarejestrowano), a obok numer 1474 (oznaczający prawdopodobnie numer biejący w księdze ewidencyjnej osób przyjętych do więzienia).

Wincenty Hein i Czesława Jakubiec (*Montelupich*, Kraków 1985, s. 247) piszą, że z zachowanych nakazów aresztowania wynika, iż akcję kwietniową gestapo prowadziło w dwóch kierunkach: zwalczania sabotażu i wyłapywania członków tajnych organizacji. Sprawy wiążące się z pierwszym z tych kierunków miały sygnaturę taką, jaka umieszczona została na nakazie uwięzienia Józefa Cyrankiewicza.

W wyniku aresztowań przeprowadzonych wiosną 1941 r. komenda Obszaru Krakowsko-Śląskiego i Okręgu Krakowskiego ZWZ zostały rozbite.

zamknięci w ciemnicy, gdzie w bardzo trudnych warunkach i wilgoci przetrwali 7 tygodni. Po wyjściu z ciemnicy Garbień powrócił do pracy w ambulatorium więziennym³⁰. Cyrankiewiczowi nie zezwolono już na podjęcie pracy w ambulatorium. Przez pewien czas zatrudniono go jako mechanika w pralni, co ułatwiało mu przekazywanie i odbieranie grypsów³¹, angażował się także w akcję dożywiania więźniów. Z początkiem września 1942 r. włączony został do transportu więźniów skierowanych do KL Auschwitz³².

Aresztowanie Stanisława Kłodzińskiego w dniu 18 czerwca 1941 r. było konsekwencją jego wyjazdu do Nowego Targu razem ze Stanisławem Głową³³, pracownikiem Wydziału Opieki Społecznej Zarządu Miejskiego, i innymi osobami po odbiór artykułów spożywczych potrzebnych do przygotowania paczek dla więźniów Montelupich. W drodze powrotnej zostali zatrzymani koło Myślenic przez urzędnika Wydziału Wyżywienia (Ernährungsamt), który zakwestionował legalność przewozu ładunku, a następnie na posterunku policji w Myślenicach odebrano Stanisławowi Kłodzińskiemu i Stanisławowi Głowie dokumenty oraz polecono zgłosić się na posterunku policji niemieckiej w Krakowie, co zakończyło się przesłuchaniem w siedzibie gestapo przy ulicy Pomorskiej i osadzeniem w więzieniu Montelupich³⁴. Kłodziński przypuszczał, że na skutek interwencji³⁵ prawdopodobnie zostałby zwolniony, ale przejęty przez Niemców gryps adresowany do niego, napisany w więzieniu Monte-

³⁰ S. Kłodziński, *Z historii więzienia Montelupich (1941–1942)*. Dr Józef Garbień, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1971, nr 1, s. 93–94, podaje nazwisko tego więźnia – Karol Gut i pisze o różnych wersjach przejścia grypsu. Zob. też W. Hein, Cz. Jakubiec, *Montelupich*, s. 134, 390–391. Józef Garbień po zwolnieniu 16 maja 1942 r. z więzienia został zaprzysiężony jako lekarz Armii Krajowej, współpracował z PPS (WRN) i Pomocą Więźniom Obozów Koncentracyjnych, usuwał z rąk uciekinierów z KL Auschwitz numery obozowe, sporządzał fałszywe zaświadczenia.

³¹ Stanisław Kowalczyk, członek ZWZ, prowadzący wraz z bratem działalność konspiracyjną na terenie Fabryki Kabli, a także w Podgórzu w Krakowie, więzień Montelupich od 3 czerwca 1941 do 30 lipca 1942 r., we wspomnieniach pisze, że kandydatura Cyrankiewicza do tej pracy uzgodniona została między nim a ppłk. Janem Cichockim, a Cyrankiewicz miał na to wyrazić zgodę. *Dla nas, więźniów politycznych, objęcie funkcji mechanika pralni przez Cyrankiewicza było bardzo ważne, gdyż nawiązany został ściślejszy kontakt z więźniarkami, które siedziały w domu Helców i miały kontakt z miastem, umożliwiając przekazywanie informacji z Montelupich i odwrotnie*. S. Kowalczyk, *W konspiracji krakowskiej w latach 1941–1942*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1974, nr 1, s. 155. Zatrudnienie Cyrankiewicza w więziennej pralni poświadczą wypełniony przez niego 3 lipca 1942 r. druk *Bedarfsanmeldung – Zapotrzebowanie* (zbiory S. Kłodzińskiego jun.), kierowany do Polskiego Komitetu Opiekuńczego, Dział: Opieka nad Więźniami i ich Rodzinami, na którym przy swoim nazwisku dopisał *Arbeiter in Wäscherei*.

³² W. Hein, Cz. Jakubiec, *Montelupich*, s. 102, 369, 376, 382.

³³ O Stanisławie Głowie zob. gryps nr 13 (odsyłacz 6).

³⁴ O okolicznościach wyjazdu i zatrzymania pisze Stanisław Kłodziński w cytowanych wyżej relacjach z 23 października 1962 r. (k. 113) i z 9 listopada 1983 r. (k. 149–151).

³⁵ W zbiorach S. Kłodzińskiego jun. zachowały się pisma interwencyjne, pierwsze wystosowane 20 czerwca 1941 r. przez Radę Opiekuńczą Miasta Krakowa z podpisem prezesa Rady Ludwika Piotrowicza i drugie z 12 listopada 1941 r., napisane już po wywiezieniu Kłodzińskiego do obozu, pismo Polskiego Czerwonego Krzyża z podpisem pełnomocnika Zarządu Głównego PCK w Krakowie, Stanisława Plapperta.

Konzentrationslager Auschwitz
Abteilung II.

Anzahl ankunfts Dokumente
315

Zugänge am 12. August 1941:

Haft Art	Häftl. Nr.	N a m e	Vorname	Geb. Dat.	Geb. Ort	Beruf
<u>Eingeliefert von der Staatspolizeileitstelle Kattowitz,</u>						
<u>Außendienststelle T e s c h e n :</u>						
Konz.H.	20005	Nowak	Methodius	5. 5.23	Orlova	Grubenarbeiter
"	20006	Jaskolski	Boleslaus	3.12.08	Schlesisch	Ostrau, Arbeiter
"	20007	Bohacs	Karl	4.11.86	Dobra	Lokführer
"	20008	Makowka	Eduard	10.11.21	Lonkau	Bergmann
"	20009	Matuszczyk	Wilhelm	22. 9.21	Roß	Arbeiter
<u>Eingeliefert vom Kommandeur der Sicherheitspolizei</u>						
<u>und des SD für den Distrikt K r a k a u :</u>						
Schutz.H.	20010	Augustynowicz	Alexander	13. 8.22	Krakau	Schlosserlehrl.
"	Jud.20011	Bernstein	Marian	10.10.99	Krakau	Magazinarbeiter
Schutz.H.	20012	Bocek	Otto	28.10.17	Teschén	Büroangestellter
"	20013	Bzowski	Stanislaus	18.11.12	Tschénstochau,	Dipl. Kaufmann
"	20014	Czajewicz	Thadeus	10. 7.20	Krakau	Gymn. Schüler
"	20015	Dziarsza	Stanislaus	4. 9.85	Cichawa	Schuster
"	Jud.20016	Franzosa	Ernst	25. 8.77	Wien	Fabrikant
Schutz.H.	20017	Głowa	Stanislaus	15. 9.98	Igolomia	Kommunalbeamter
"	20018	Jarecki	Kasimir	19.12.14	Blaskowa	Schuster
"	20019	Kłodzinski	Stanislaus	4. 5.18	Krakau	Student Med.
"	20020	Kret	Josef	3. 3.95	Staromiejscie	Landwirt
"	20021	Kula	Josef	18. 6.06	Ieki Gorne	Schmid
"	20022	Latecki	Ladislaus	4.12.14	Zglobien	Telegr. Techn.
"	20023	Mysona	Ladislaus	6. 4.13	Borowa	Tischler, Zimmer
"	20024	Nadybal	Kasimir	15.11.11	Tarnow	Stellmacher
"	20025	Nocen	Eduard	14. 3.10	Zalesze	Polizeibeamter
"	20026	Panek	Thadeus	18. 1.20	Lipine	Tischlergehlif.
"	20027	Pawlik	Frans	? 10.87	Trombki	Schuster
"	20028	Piskon	Theodor	27. 3.13	Chorzow	Kellner
"	Jud.20029	Schlüssel	David	3. 1.20	Bochnia	Schlosser
Schutz.H.	20030	Slonina	Stanislaus	17. 8.08	Krakau	Maschinenschlos.
"	Jud.20031	Speiser	Leo	25. 8.98	Drohobycz	Stricker
Schutz.H.	20032	Staniak	Siegmund	21. 2.05	Kornaty	Klempner
"	20033	Swieszowski	Stefan	24. 9.03	Krakau	Ing. Architekt
"	20034	Szymanski	Thadeus	18. 5.17	Gostila	Zeichner
"	20035	Wasewicz	Thadeus	29. 7.06	Limanowa	Buchhalter
"	20036	Weglowski	Ladislaus	14. 7.04	Zawada	Landarbeiter
"	20037	Zelnierski	Johann	25. 5.09	Poluchow	Tischler
"	20038	Burek	Ignats	20. 3.12	Gedlarowa	Schmid, Schloss.
"	20039	Maronski	Josef	12. 2.18	Rudi Piekar	Fleischer
"	20040	Romanczuk	Nikolaus	20. 3.17	Rowne	Telegr. Monteur
"	20041	Aniol	Michael	15. 1.09	Kocmyrzow	Bauschlosser
"	20042	Chodorowski	Stanislaus	17.11.96	Lemberg	Bankbeamter
"	20043	Giedgowd	Leo	10. 4.95	Petersburg	Kaufmann
"	20044	Kaminski	Alexander	21. 7.83	Litzmannstadt,	Beamter
"	20045	Kielanowski	Thadeus	20.10.02	Warschau,	Wasserwerkingenieur
"	20046	Kochanowski	Andreas	5. 8.03	Bejsce	Landwirt
"	20047	Ullmann	Adam	8. 9.95	Lemberg	Bankbeamter, Gärtr.

5. Pierwsza strona listy nowo przybyłych (Zugänge) do Konzentrationslager Auschwitz z nazwiskiem Stanisława Kłodzińskiego, 12 sierpnia 1941 r.

lupich przez Zygmunta Stobieckiego³⁶, spowodował przedłużenie śledztwa i wywołał posądzenie o nielegalne kontakty z więźniami przed aresztowaniem. W grypsie do Teresy Lasockiej z 6 września 1942 r. (gryps nr 1) napisał: *Prócz przewozu żywności dla więźniów zarzucono mi gryps – nie przyznałem się, mimo wymuszeń.*

Początkowe losy Stanisława Kłodzińskiego i Józefa Cyrankiewicza w obozie były różne. Kłodziński przeszedł typową drogę „zuganga”, czyli więźnia nowo przybyłego do obozu. Po tzw. kwarantannie w bloku nr 9, został skierowany w październiku 1941 r. do komanda Neubau, wznoszącego bloki na terenie obozu, i przeniesiony do bloku nr 8a. Ciężka praca i byle jakie wyżywienie dały o sobie szybko znać, skoro w liście do matki – Izabeli Kłodzińskiej z 30 listopada 1941 r. napisał, posługując się swoim drugim imieniem, że Florian jest za słaby, aby dobrze pracować³⁷. Zachorował prawdopodobnie w styczniu 1942 r. na prawostronne zapalenie płuc, z czym wiązał się pobyt w szpitalnym bloku nr 28, a następnie rekonwalescencja w bloku nr 20a, gdzie trafił pod koniec stycznia. Stanisław Głowa, który w bloku nr 20 pracował jako pisarz, załatwił mu pracę w tym bloku w charakterze pomocnika sanitariusza, którą wykonywał do późnej wiosny 1942 r. Potem ponownie znalazł się w komandzie Neubau i wykonywał różne prace niewykwalifikowanego robotnika przy wznoszeniu i nadbudowie obozowych bloków. W tym czasie zakwaterowany był w blokach nr 22a, 7a i 15a, co świadczy o częstej zmianie rodzaju wykonywanej ciężkiej pracy. We wrześniu 1942 r. wrócił do pracy w szpitalu obozowym – tym razem do bloku nr 19 w charakterze stróża nocnego. We wrześniu napisał wymieniony już gryps wysłany do Teresy Lasockiej (gryps nr 1). Zapadł na paratyfus i przeniesiony został do bloku dla zakaźnie chorych, jakim był odizolowany od innych blok nr 20, do sali nr 2. O przebyciu choroby informował w grypsie z listopada (gryps nr 2). Po powrocie do zdrowia objął w styczniu 1943 r. w tym bloku salę chorych nr 3, w której przebywali chorzy na dur wysypkowy³⁸. Swoje obserwacje o przebiegu tej choroby zawarł w napisanym w 1965 r. artykule *Dur wysypkowy w obozie Oświęcim I*, w którym m.in. pisał:

Sala chorych na dur wysypkowy była ponurą salą śmierci. Były dni, że wynoszono po pięciu, dziesięciu nieboszczyków. Była to sala półprzytomnych, zamroczonych, często leżących w kaftanie bezpieczeństwa. W malignie durowej chorzy wyskakiwali przez okna, uciekali na robocze bloki, popełniali samobójstwo przez podcinanie żył szyjnych, dusili chorych sąsiadów, okradali ich itp.³⁹

³⁶ Zygmunt Stobiecki wywieziony do KL Auschwitz, został tam rozstrzelany. O Stobieckim zob. gryps nr 1 i odsyłacz 7 i 8 do tego grypsu.

³⁷ Zbiory S. Kłodzińskiego jun., List do Izabeli Kłodzińskiej z 30 listopada 1941 r.

³⁸ Kolejne miejsca pracy ustalono na podstawie listów Stanisława Kłodzińskiego do matki oraz: S. Kłodziński, *Merytoryczne i psychologiczne znaczenie oświęcimskich listów obozowych*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1990, nr 1, s. 41. O pobycie Stanisława Kłodzińskiego w obozie zob. też: A. Początek, *Stanisław Kłodziński: więzień hitlerowskich obozów koncentracyjnych, działacz społeczny, dokumentalista*, Katowice 2003, s. 64–73.

³⁹ S. Kłodziński, *Dur wysypkowy w obozie Oświęcim I*, „Przegląd Lekarski – Oświęcim” 1965, nr 1, s. 46–67, cyt. s. 51.

6. Brama główna w KL Auschwitz z napisem *Arbeit macht frei*. Od lewej: narożnik Blockführerstube, blok nr 24, po prawej: fragment kuchni obozowej. Zdjęcie wykonane przed 1947 r.

W tym miejscu pracy pozostał do ewakuacji obozu w styczniu 1945 r. W sali tej Stanisław Kłodziński, a od stycznia 1944 r. także Józef Cyrankiewicz pisali grypsy.

Józef Cyrankiewicz po przybyciu do obozu już w okresie pobytu w bloku zugangowym uzyskał pomoc od wcześniej osadzonych w KL Auschwitz socjalistów. Informacja w jego sprawie dotarła do obozu drogą łączności zorganizowanej przez komendanta Obwodu Batalionów Chłopskich powiatu bialskiego Wojciecha Jekielka⁴⁰.

Stanisław Kłodziński w relacji z 24 lipca 1984 r. napisał:

Józefa Cyrankiewicza nie znałem przed obozem. O tym, że więzień taki przebywa w obozie, dowiedziałem się z grypsu przesłanego do mnie przez Teresę Lasocką, która utrzymywała kontakt z Jekielkiem. W grypsie tym była prośba o skontaktowanie się z Józefem Cyrankiewiczem, który miał przybyć transportem z Krakowa. Oczywiście spełniłem prośby Teresy Lasockiej i zaraz po otrzymaniu grypsu udałem się do bloku zugangowego, odszukałem J. Cyrankiewicza i zagadnąłem go bezpośrednio o możliwość dalszej współpracy. Nastąpiło to kilka lub kilkanaście dni od przybycia transportu, w którym znajdował się J. Cyrankiewicz⁴¹.

Wojciech Jekielka w relacji z 22 sierpnia 1960 r. podał, że propozycja nawiązania kontaktu z Cyrankiewiczem wyszła od Adama Rysiewicza⁴², który z ramienia Okrę-

⁴⁰ Wojciech Jekielka, ps. „Wojtek”, „Opiekun”, „Żmija”, ur. 23 maja 1905 r. w Osieku k. Oświęcimia, działacz ludowy. Jego biogram zob. *Ludzie dobrej woli...*, s. 182–184.

⁴¹ APMA-B, Oświadczenia, t. 119, s. 12, Relacja Stanisława Kłodzińskiego z 24 lipca 1984 r.

⁴² APMA-B, Oświadczenia, t. 13, k. 138–139, Relacja Wojciecha Jekielki z 22 sierpnia 1960 r.

gowego Komitetu Robotniczego PPS w Krakowie sprawował pieczę nad działalnością konspiracyjną PPS (WRN) na terenach województwa krakowskiego przyłączonych do Rzeszy, a po aresztowaniu Józefa Cyrankiewicza przejął część jego zadań⁴³. Stanisław Mierzwa z Okręgowego Kierownictwa Stronnictwa Ludowego „Roch” na Małopolskę i Śląsk prośbę tę polecił wykonać natychmiast. W książce *W pobliżu Oświęcimia* Jekielek pisał, że polecenie Mierzwy, a także Narcyza Wiatra, okręgowego komendanta Batalionów Chłopskich, wykonał poprzez dochodzącego do pracy w Rajsku więźnia Edwarda Biernackiego (nr 1802)⁴⁴. Potwierdzeniem nawiązanego kontaktu był list Cyrankiewicza wysłany do rodziny i przekazany drogą łączności konspiracyjnej stworzonej przez Jekieleka, wraz z listem Jekieleka⁴⁵ oraz grypsem Kłodzińskiego do Teresy Lasockiej (gryps nr 4). To stworzyło także Cyrankiewiczowi możliwość przekazywania w ten sposób nielegalnej korespondencji.

Wsparcia Józefowi Cyrankiewiczowi, zaraz po jego przywiezieniu do obozu, starali się udzielić osadzeni tam socjaliści. Najpierw do Stanisława Głowy zwrócił się Ludwik Bas (nr 3460)⁴⁶, współpracujący w obozie z przewodzącym wtedy socjalistom w tajnej pracy Adamem Kuryłowiczem (nr 18487)⁴⁷,

⁴³ O Adamie Rysiewiczzu zob. gryps nr 8 (odsylacz 2) i dalej we *Wstępie*.

⁴⁴ W. Jekielek – „Żmija”, *W pobliżu Oświęcimia*, Warszawa 1963, s. 134.

⁴⁵ List Wojciecha Jekieleka do Teresy Lasockiej z 27 listopada 1942 r. zob. odsylacz 1 do grypsu nr 4.

⁴⁶ Ludwik Bas, ur. 18 grudnia 1912 r. w Krakowie, aresztowany 28 marca 1940 r. podczas próby przekroczenia granicy i udania się na Węgry. Więziony najpierw w Sanoku, następnie w Tarnowie, skąd 29 sierpnia 1940 r. odtransportowany został do KL Auschwitz wraz z innymi osobami z tarnowskiego więzienia, do których dołączono 25 osób z więzienia Montelupich. Transport dotarł do obozu 30 sierpnia. W obozie pracował jako masażysta w szpitalu obozowym, następnie taką samą funkcję pełnił w szpitalu SS (SS-Revier). APMA-B, Oświadczenia, t. 40, k. 135–139, Relacja Ludwika Basa z 26 listopada 1963 r.

⁴⁷ Adam Kuryłowicz po śmierci w obozie Stanisława Dubois przewodził konspiracyjnym socjalistom. Socjaliści rozpoczęli tajną pracę w KL Auschwitz jesienią 1940 r. Zapoczątkował ją Stanisław Dubois, wybitny działacz lewicy socjalistycznej, były poseł na sejm, przebywający w obozie od 22 września 1940 r. pod nazwiskiem Stanisław Dębski (nr 3904). Dubois pozyskał do organizacji znanych sobie socjalistów z Warszawy z pierwszego warszawskiego transportu (przybyłego do obozu 15 sierpnia 1940 r.) i drugiego transportu z 22 września 1940 r. (w tym drugim był m.in. Konstanty Jagiełło, nr 4507, działacz przedwojennego „Czerwonego Harcerstwa”). Po dołączeniu się do konspiratorów Norberta Barlickiego (nr nieznan), doświadczonego działacza, o wielkiej przeszłości w ruchu socjalistycznym, przywiezionego do obozu 7 stycznia 1941 r., dla struktury tej przyjęto nazwę Bojowa Organizacja PPS. W drugiej połowie 1941 r. włączył się w jej poczynania Adam Kuryłowicz, przed wojną wiceprzewodniczący Komisji Centralnej Związków Zawodowych, poseł na sejm, przywieziony do obozu 24 lipca 1941 r.

Jesienią 1941 r. socjaliści i narodowcy (kierowani przez Jana Mosdorfa, nr 8230, i Romana Rybarskiego, nr 18599), zachowując własne struktury konspiracyjne, podporządkowali się ppłk. Kazimierzowi Rawiczowi (w obozie jako Jan Hilkner, nr 9319), który od lutego 1941 r. przewodził obozowemu Związkowi Walki Zbrojnej.

Kazimierzowi Rawiczowi podporządkował się także Związek Organizacji Wojskowej, tworzony od października 1940 r. przez Witolda Pileckiego (w obozie jako Tomasz Serafiński, nr 4859).

Einleitung

„Ich bin gesund und fühle mich gut“ – das war alles, was die Familie eines Häftlings über sein Schicksal wissen konnte¹. Keine anderen Informationen durften aus dem von seiner Umgebung isolierten Konzentrationslager Auschwitz, das durch einen doppelten Stacheldrahtzaun mit an Betonpfosten befestigtem, unter 220 Volt Dreiphasenstrom Spannung stehendem Stacheldraht, Wachtürme, auf zwei Seiten zusätzlich durch eine Betonmauer und durch eine als Interessengebiet bezeichnete Zone abgesperrt war², nach außen dringen. Dieses Buch präsentiert, durch die in der vorliegenden Edition publizierten Kassiber, die verborgene, verbotene und für die Nationalsozialisten unbequeme Wahrheit über das KL Auschwitz, deren Aufdeckung einen Häftling das Leben kosten konnte. Zu spät kommt es jetzt endlich zur Publikation dieser konspirativen Korrespondenz, nachdem vor 70 Jahren die ersten dieser Kassiber weitergegeben wurden. Ihre Verfasser waren zwei politische Häftlinge des KL Auschwitz – Józef Cyrankiewicz und Stanisław Kłodziński.

¹ Über die amtlich zugelassene und einer strengen Zensur unterliegende Korrespondenz der Häftlinge, die ausschließlich in deutscher Sprache geführt werden durfte, s.: *Auschwitz 1940–1945: węzłowe zagadnienia z dziejów obozu* [Auschwitz 1940–1945: Schlüsselfragen der Geschichte des Lagers], wissenschaftliche Redaktion W. Długoborski, F. Piper, Verfasser: D. Czech, T. Iwaszko, S. Kłodziński, H. Kubica, A. Lasik, F. Piper, I. Strzelecka, A. Strzelecki, H. Świebocki, Bd. 1–5, Oświęcim 1995, in: Bd. 2: *Więźniowie – życie i praca* [Die Häftlinge – Leben und Arbeit], S. 311–318 (Verfasser: T. Iwaszko) (deutsch: *Auschwitz 1940–1945: Studien zur Geschichte des Konzentrations- und Vernichtungslagers Auschwitz*, hrsg. von W. Długoborski, F. Piper, Verfasser: D. Czech, T. Iwaszko, S. Kłodziński, H. Kubica, A. Lasik, F. Piper, P. Setkiewicz, I. Strzelecka, A. Strzelecki, H. Świebocki, aus dem Polnischen von J. August, Bd. 1–5, Oświęcim 1999, in: Bd. 2: *Die Häftlinge: Existenzbedingungen, Arbeit und Tod*, S. 507–519, Verfasser: T. Iwaszko).

² Über das System der Absperrung des Geländes des KL Auschwitz und weitere Mittel, die Fluchten aus dem Lager und Kontakte der Häftlinge mit der Zivilbevölkerung unmöglich machen sollten, s. T. Iwaszko, *Ucieczki więźniów z obozu koncentracyjnego Oświęcim* [Fluchten der Häftlinge aus dem Konzentrationslager Auschwitz], „Zeszyty Oświęcimskie“, H. 7, Oświęcim 1963, S. 4–11 (deutsch: T. Iwaszko, *Häftlingsfluchten aus dem Konzentrationslager Auschwitz*, „Hefte von Auschwitz“, H. 7, Oświęcim 1964, S. 4–12).

Die Verhaftung von Józef Cyrankiewicz und Stanisław Kłodziński und ihr Schicksal im KL Auschwitz

Der erste von ihnen, der in das KL Auschwitz eingeliefert wurde, war Stanisław Kłodziński, der am 12. August 1941 zum Häftling Nummer 20019³ wurde. Józef Cyrankiewicz, der sich zu diesem Zeitpunkt noch im Gefängnis der deutschen Sicherheitspolizei in der ulica Montelupich in Krakau („Polizeigefängnis Montelupich“)⁴ befand, wurde am 4. September 1942 in das KL Auschwitz eingeliefert und unter der Nummer 62933⁵ registriert. Beide wurden im Jahre 1941 verhaftet – Cyrankiewicz im April, Kłodziński im Juni. Sie lernten sich erst im KL Auschwitz kennen, aber was als Bekanntschaft begann, entwickelte sich bald zu einer fruchtbaren Zusammenarbeit in der im Lager organisierten konspirativen Arbeit und bei der Niederschrift und Weitergabe von für die Außenwelt bestimmten, auf die andere Seite des Stacheldrahts weitergeleiteten konspirativen Botschaften (Kassibern).

Beide hatten bis dahin unterschiedliche Erfahrungen gemacht. Stanisław Florian Kłodziński, der am 4. Mai 1918 in Krakau in der Familie des Historikers und Pädagogen Adam Kłodziński⁶ und seiner Frau Izabela, geb. Murdzieńska, auf die Welt kam, hatte vor dem September 1939 das dritte Studienjahr Medizin an der Medizinischen Fakultät der Krakauer Jagiellonen-Universität absolviert. Er diente zunächst kurz in einem Lazarett, das bei Kriegsbeginn im Gebäude des von Pfarrer Mieczysław Kuznowicz geleiteten Studentenwohnheims in der ulica Skarbowa 2 in Krakau organisiert worden war und dem er als Freiwilliger zugeteilt worden war. Nach der Besetzung Krakaus durch die Deutschen verblieb er weiter in diesem inzwischen vom Polnischen Roten Kreuz übernommenen Krankenhaus und arbeitete dort bis zu seiner Auflösung im August 1940⁷.

³ *Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski Południowej 1940–1944* [Gedenkbuch: Transporte mit Polen in das KL Auschwitz aus Krakau und anderen Orten Südpolens 1940–1944], wissenschaftliche Redaktion F. Piper, I. Strzelecka, Bd. 1, Warszawa–Oświęcim 2002, S. 629. Mit Stanisław Kłodziński wurden insgesamt 38 Häftlinge aus dem Polizeigefängnis in Krakau in das KL Auschwitz eingeliefert, die mit den Häftlingsnummern von 20010 bis 20047 registriert wurden. Unter ihnen befanden sich die im Folgenden genannten Häftlinge Stanisław Głowa (Nr. 20017), Tadeusz Szymański (Nr. 20034) und Tadeusz Wąsowicz (Nr. 20035).

⁴ Amtliche Bezeichnung: Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD im Distrikt Krakau – Polizei-Gefängnis Montelupich. In den deutschen Akten sind auch andere Schreibungen der Benennung dieses Gefängnisses verzeichnet; s. Anm. 29.

⁵ *Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa*, a.a.O., Bd. 2, S. 1372–1377, 1379. Józef Cyrankiewicz wurde aus dem Polizeigefängnis in der ulica Montelupich mit einer Gruppe von insgesamt 34 Häftlingen in das KL Auschwitz eingeliefert, die mit den Häftlingsnummern von 62931 bis 62964 registriert wurden. Unter ihnen befand sich Tadeusz Hołuj (Nr. 62937), mit dem Cyrankiewicz im Lager in der „Kampfgruppe Auschwitz“ („Grupa Bojowa Oświęcim“) zusammenarbeitete.

⁶ Biographische Angaben s. Kassiber Nr. 144 (Anm. 12).

⁷ Wie aus einer an diesem Tag ausgestellten, mit einem runden Stempel mit dem Text „Kriegsgefangenenlazarett Krakau, Skarbowa 2“ gestempelten Bescheinigung (*Zaświadczenie*) hervor-

Die Ereignisse der ersten Monate der Okkupation verbanden Kłodziński's weiteres Schicksal mit dem Polnischen Roten Kreuz, zunächst seinem Ambulatorium und der von Oktober 1939 bis Juli 1940 bestehenden „Sektion für Hilfe für Politische Häftlinge“ („Sekcja Pomocy Więźniom Politycznym“), später dann, nach der Einschränkung der Betätigungsmöglichkeiten des Polnischen Roten Kreuzes durch die Besatzungsbehörden, mit dem „Städtischen Hilfskomitee“ („Rada Opiekuńcza Miejska“) in Krakau (auch als „Hilfskomitee der Stadt Krakau“ – „Rada Opiekuńcza Miasta Krakowa“ – bezeichnet) und dem in seiner Struktur bestehenden „Patronat der Gesellschaft zur Betreuung von Gefangenen“ („Patronat Towarzystwa Opieki nad Więźniami“)⁸ sowie mit der von im Polnischen Roten Kreuz und im Hilfskomitee aktiven Personen durchgeführten konspirativen Arbeit. Nachdem Anfang 1941 das „Haupthilfskomitee“ („Rada Główna Opiekuńcza“ – RGO) eingesetzt worden war, bei dem die bis dahin vom Okkupanten tolerierten sozialen Aktivitäten der Polen zusammengefaßt wurden, wurde das Hilfskomitee, das inzwischen zum „Polnischen Hilfskomitee Krakau-Stadt“ („Polski Komitet Opiekuńczy Kraków-Miasto“) umgestaltet worden war, Teil des „Haupthilfskomitees“ (RGO); in seiner Struktur bestand die Sektion (Arbeitsgebiet) Fürsorge für Häftlinge und deren Familien („Sekcja“ – bzw. „Dział“ – „Opieki nad Więźniami i ich Rodzinami“), die allgemein als „Patronat“⁹ bezeichnet wurde. Durch das Patronat der Gesellschaft zur Betreuung von Gefangenen und in der Folgezeit durch die Sektion zur Fürsorge für Häftlinge und deren Familien wurden mit Genehmigung der deutschen Behörden Pakete für Inhaftierte organisiert und die Familien dieser Personen unterstützt; bereits ohne die Akzeptanz dieser Behörden wurde beim Austausch von Nachrichten vermittelt und es wurden Informationen gesammelt, Rapporte über die Situation der Häftlinge an die Institutionen des polnischen Untergrundstaats weitergegeben und Unterstützungsmaßnahmen bei der Organisation von Fluchten aus Haftstätten geleistet.

Im Herbst 1940 erhielt Stanisław Kłodziński den Auftrag, sich über Möglichkeiten zur Hilfeleistung für die Häftlinge des KL Auschwitz zu orientieren¹⁰. Hinsicht-

geht, arbeitete er in diesem Krankenhaus bis zum 15. August 1940 als „Administrator“; Sammlung Stanisław Kłodziński junior.

⁸ So die Bezeichnung nach einer für Stanisław Kłodziński am 1. Dezember 1940 ausgestellten, mit seiner Fotografie versehenen und von Zygmunt Klemensiewicz, dem Vorsitzenden des Patronats, unterzeichneten, mit einem rechteckigen und zwei runden Stempeln mit dem Namen der Organisation sowie auf der Rückseite mit einem Stempel „Der Kommandeur der Sicherheitspolizei u[nd] SD im Distrikt Krakau Polizei-Gefängnis Montelupich“ gestempelten Bescheinigung (*Poświadczenie*); Sammlung Stanisław Kłodziński junior.

⁹ Die amtliche Bezeichnung wurde im Oktober 1941 festgelegt: „Haupthilfskomitee – Polnisches Hilfskomitee Krakau Stadt – Arbeitsgebiet: Fürsorge für Häftlinge und deren Familien“ („Rada Główna Opiekuńcza – Polski Komitet Opiekuńczy Kraków-Miasto – Dział: Opieki nad Więźniami i ich Rodzinami“).

¹⁰ Dies war nicht der erste Aufenthalt Stanisław Kłodziński's in Oświęcim (Auschwitz) nach dem Ausbruch des Krieges. Im März 1940 suchte er diese Stadt im Rahmen einer Reise auf, in deren Verlauf er den Auftrag hatte, sich über die Arbeit der Abteilungen des Polnischen Roten Kreuzes in den in das III. Reich eingegliederten Gebieten des Bezirks Krakau des Polnischen Roten Kreuzes zu orientieren. Kłodziński fuhr damals außerdem nach Cieszyn (Teschen), Biała, Żywiec

lich der Deutschen wurde als Begründung, warum Interesse an der Klärung dieser Angelegenheit bestand, der Umstand genutzt, daß bereits vom Patronat betreute¹¹, im Herbst 1939 in Krakau im Rahmen der gegen die Intelligenz gerichteten Aktion verhaftete Personen aus dem Gefängnis in Wiśnicz in dieses Konzentrationslager verlegt worden waren. Mit den entsprechenden Dokumenten ausgestattet, fuhr Stanisław Kłodziński nach Oświęcim (Auschwitz). Er sprach zunächst mit Pfarrer Jan Skarbek, dem Gemeindepfarrer der Mariä Himmelfahrt-Pfarrkirche in Oświęcim (Auschwitz)¹², sowie mit dem ihm von Pfarrer Skarbek benannten Apotheker Roman Kwiatkowski¹³, der am Markt von Oświęcim (Auschwitz) eine Apotheke hatte; auf diese Weise konnte er bereits einige der erforderlichen Informationen erlangen. Anschließend begab er sich in das Konzentrationslager Auschwitz, wo er in der am Lagertor stehenden Baracke mit dem Schutzhaftlagerführer des KL Auschwitz, SS-Hauptsturmführer Karl Fritzsch¹⁴, sprach. Schrieb Kłodziński:

Fritzsch war verhältnismäßig höflich, stellte jedoch rigoristisch meine Identität fest. Nach der Beendigung des Gesprächs wurde ich unter Bewachung durch einen SS-Posten zur Wache geführt [...]. Ich kehrte mit der Zusicherung zurück, daß Hilfe für die Häftlinge möglich sein wird und daß eine Antwort in dieser Angelegenheit schriftlich erteilt wird.

(Saybusch), Sucha, Wadowice und Kęty. Über diese Reise erstattete er einen Bericht. Sammlung S. Kłodziński junior, Bericht über eine Rundreise von Stanisław Kłodziński (vom 14.–17. März 1940) zu den zum Bezirk Krakau des Polnischen Roten Kreuzes gehörenden, in den dem Reich angegliederten Gebiet bestehenden Abteilungen.

¹¹ Über diese Hilfe siehe: Archiv des Staatlichen Museums Auschwitz-Birkenau (weiter: APMA-B), Erklärungen, Bd. 32, Bl. 110–114, und Bd. 104, Bl. 144–145, Berichte von Stanisław Kłodziński vom 23. Oktober 1962 und vom 9. November 1983. Am 20. Juni 1940 wurden aus dem Gefängnis in Wiśnicz 248 Personen sowie aus dem Gefängnis in der ulica Montelupich weitere 65 Häftlinge in das KL Auschwitz verlegt. Unter ihnen waren zahlreiche Priester, Ordensangehörige, Künstler, Journalisten, Oberschullehrer, Rechtsanwälte, Ingenieure, Militärangehörige, Studenten, Oberschüler und bei einem illegalen Grenzübertritt festgenommene Personen u.a. *Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa*, a.a.O., Bd. 1, S. 198–242.

¹² Pfarrer Jan Skarbek, geb. am 15. Juni 1885 in Paszyn bei Dębica, leitete das in der zweiten Jahreshälfte 1940 entstandene, beim „Verband für den Bewaffneten Kampf“ („Związek Walki Zbrojnej“) bestehende konspirative Hilfskomitee für die politischen Häftlinge des Konzentrationslagers Auschwitz. S. Kassiber Nr. 2 (Anm. 7). Er arbeitete in der Hilfsaktion für die Häftlinge des Konzentrationslagers Auschwitz mit dem Erzbischof von Krakau, Adam Stefan Sapieha, zusammen. Stanisław Kłodziński bezeugt in seinem Bericht vom 9. November 1983 (Bl. 147), daß Pfarrer Skarbek von seinem Eintreffen in Kenntnis gesetzt war.

¹³ Roman Kwiatkowski, geb. am 9. Januar 1886 in Chełmce (Großpolen), stellte in beträchtlichem Umfang für Häftlinge des KL Auschwitz bestimmte Arzneimittel zur Verfügung. *Ludzie dobrej woli: Księga Pamięci mieszkańców Ziemi Oświęcimskiej niosących pomoc więźniom KL Auschwitz* [Menschen die Gutes wollten: Gedenkbuch für Bewohner der Region Oświęcim, die Häftlingen des KL Auschwitz halfen], Redaktion H. Świeboki, Oświęcim 2005, S. 317 (deutsch: *Menschen guten Willens: Gedenkbuch für die Bewohner des Auschwitzter Landes, die den Häftlingen des KL Auschwitz zur Hilfe kamen*, Redaktion H. Świeboki, aus dem Polnischen von J. Pagel, Oświęcim 2011, S. 352).

¹⁴ SS-Hauptsturmführer Karl Fritzsch, vom 14. Juni 1940 bis zum 1. Februar 1942 Schutzhaftlagerführer; s. Kassiber Nr. 49 (Anm. 23) und Nr. 165.

Die Antwort ging ein, woraufhin zunächst Lebensmittel in der erforderlichen Menge gesammelt und zweitausend Pakete im Gewicht von jeweils einem Kilogramm gepackt wurden, die schließlich im Januar 1941 in das KL Auschwitz geschickt wurden¹⁵.

Im Herbst 1940 wurde im Patronat im Rahmen des Arbeitsgebiets zur Betreuung von Häftlingen und ihren Familien eine konspirativ arbeitende Untergruppe zur Hilfeleistung für Häftlinge des KL Auschwitz gebildet, die „Gruppe Auschwitz“ („Grupa Oświęcim“)¹⁶, in der Stanisław Kłodziński mit Teresa Lasocka¹⁷ zusammenarbeitete. Als Kłodziński bereits Häftling im KL Auschwitz war, wurde Teresa Lasocka dann zur Empfängerin der konspirativ aus dem KL Auschwitz nach Krakau übermittelten Korrespondenz und vermittelte bei ihrer Weitergabe bzw. den in der Gegenrichtung in das Lager geleiteten Sendungen¹⁸. Kennen gelernt hatte er Teresa Lasocka während seiner Arbeit beim Polnischen Roten Kreuz. Ihre Kontakte mit bekannten Persönlichkeiten – mit dem Vorsitzenden (seit November 1934) der Abteilung Krakau des Polnischen Roten Kreuzes Zygmunt Klemensiewicz¹⁹, mit Maria Zazulowa²⁰, die im Patronat wirkte, mit Stanisław Plappert von der Sozialversicherung und vor allem

¹⁵ APMA-B, Erklärungen, Bd. 104, Bl. 146–148, Bericht von Stanisław Kłodziński vom 9. November 1983; S. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa* [Chronik von Krakau unter der Okkupation], Kraków 1974, S. 137. S. Kłodziński verfaßte einen Bericht über seine Fahrt zum KL Auschwitz, in den er auch die von Pfarrer Jan Skarbek und von Roman Kwiatkowski erhaltenen Informationen aufnahm.

¹⁶ S. Kłodziński, *Krakowski „Patronat więzienny“* [Das „Patronat für die Gefängnisse“ in Krakau], „Przegląd Lekarski – Oświęcim“ 1972, Nr. 1, S. 168–176; S. Kłodziński, „*Patronat w Krakowie podczas okupacji (sesja z 16 stycznia 1984 r.)*“ [Das „Patronat“ in Krakau während der Okkupation (Eine Tagung am 16. Januar 1984)], „Przegląd Lekarski – Oświęcim“ 1985, Nr. 1, S. 160–166. In der „Gruppe Auschwitz“ („Grupa Oświęcim“) wirkten u.a. Zygmunt Klemensiewicz, Teresa Lasocka, Zygmunt Lasocki, Stanisław Kłodziński, Irena Kuśnierewska und Adam Szebesta, der Chef des Sanitätswesens des Polnischen Roten Kreuzes.

¹⁷ Über Teresa Lasocka s. Kassiber Nr. 1 (Anm. 1) und die weiteren Ausführungen in der Einleitung zu dieser Edition.

¹⁸ S. Kłodziński, *Teresa Lasocka-Estreicher* [Teresa Lasocka-Estreicher], „Przegląd Lekarski – Oświęcim“ 1975, Nr. 1, S. 204–210.

¹⁹ Zygmunt Klemensiewicz war außerdem bis zu seiner Verhaftung am 19. November 1939 Direktor der Sozialversicherung. Nachdem er am 23. Dezember 1939 aufgrund einer Intervention des damals in Krakau befindlichen Präsidenten des Deutschen Roten Kreuzes, der ersucht worden war, bei den Bemühungen um seine Freilassung zu helfen, aus dem Gefängnis entlassen worden war, wurde jedoch eine weitere Tätigkeit in der Sozialversicherung unterbunden. Als sein Nachfolger wurde der bisherige Vizedirektor Karol Kropatsch eingesetzt. M. Ciećkiewicz, *Krakowska służba zdrowia w czasie okupacji* [Das Gesundheitswesen in Krakau während der Okkupation], „Przegląd Lekarski – Oświęcim“ 1975, Nr. 1, S. 130; Z. Madeyski, *Wspomnienia więźnia Montelupich. Zygmunt Klemensiewicz* [Erinnerungen eines Häftlings des Gefängnisses in der ulica Montelupich. Zygmunt Klemensiewicz], „Przegląd Lekarski – Oświęcim“ 1982, Nr. 1, S. 152–157. Kurzbiographie von S. Klemensiewicz s. J. Hulewicz, *Klemensiewicz Zygmunt (1874–1948)* [Zygmunt Klemensiewicz (1874–1948)], „Polski Słownik Biograficzny“, Bd. 12, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, S. 595–598.

²⁰ Über ihre Arbeit und ihr Leben s. S. Kłodziński, *Dr Maria Zazulowa* [Dr. Maria Zazulowa], „Przegląd Lekarski – Oświęcim“ 1985, Nr. 1, S. 145–152.

mit ihrem Onkel väterlicherseits Zygmunt Lasocki²¹, der eng mit bedeutenden Personen der Krakauer Gesellschaft verbunden war und seit Beginn der Okkupation in der Konspiration wirkte, sowie mit zahlreichen weiteren Personen – sollten später für die Durchführung der Aufgaben der „Gruppe Auschwitz“ („Grupa Oświęcim“) sowie für die Aufträge, die in den bei Lasocka eingehenden Kassibern übermittelt wurden, wichtige Bedeutung bekommen.

Józef Adam Cyrankiewicz wurde am 23. April 1911 in Tarnów geboren, sein Vater Józef Andrzej Cyrankiewicz hatte die Technische Hochschule in Lwów (Lemberg) absolviert und war Bauingenieur und Bauunternehmer, seine Mutter Regina, geb. Szlapak, führte den Haushalt. Józef Cyrankiewicz junior wurde bereits während der Studienjahre an der Juristischen Fakultät der Krakauer Jagiellonen-Universität in der sozialistischen Bewegung aktiv (er studierte von 1931–1936²², der Polnischen Sozialistischen Partei trat er 1933 bei) und wurde 1937 Sekretär des Bezirks-Arbeiterkomitees für die Region Krakau der Polnischen Sozialistischen Partei (PPS). Während der Kampfhandlungen im September 1939 war er als Reserveleutnant Kommandeur einer Batterie der bespannten Artillerie und geriet am 15. September 1939 bei Tomaszów Lubelski in Gefangenschaft. Es gelang ihm, bei Swoszowice aus einem Transport mit in das Reichsgebiet verlegten Kriegsgefangenen zu fliehen, als der aus Richtung Jarosław kommende Zug den Süden von Krakau passierte²³.

Cyrankiewicz engagierte sich unverzüglich in der konspirativen Arbeit, als Sekretär des konspirativen „Bezirks-Arbeiterkomitees“ („Okręgowy Komitet Robotniczy“), dessen Vorsitzender Zygmunt Żuławski war. Im Oktober 1939 beteiligte er sich

²¹ Zygmunt Lasocki (1867–1948), bedeutender Aktivist der Volksbewegung, Politiker, Diplomat und Historiker, während der ganzen Zeit der Okkupation in der konspirativen Arbeit aktiv (u.a. im Januar 1940 Mitglied des ersten konspirativen Krakauer Überparteilichen Komitees und später der konspirativen Bezirksleitung der Volkspartei „Roch“ für Kleinpolen und Oberschlesien), seit April 1940 Vorsitzender des „Städtischen Hilfskomitees“ („Rada Opiekuńcza Miejska“) in Krakau und in der Folgezeit des „Polnischen Hilfskomitees Krakau-Stadt“ („Polski Komitet Opiekuńczy Kraków-Miasto“). Anfang 1941 wurde er durch die Deutschen aus dem „Haupthilfskomitee“ (RGO) entfernt und aus Krakau ausgesiedelt (seitdem wohnte er in dem Dorf Biezanów bei Krakau). Er beteiligte sich weiter an der Durchführung der Aufgaben des „Haupthilfskomitees“ (RGO). Kurzbiographie von Z. Lasocki s. A. Szklarska-Lohmannowa, *Lasocki Zygmunt Bronisław Feliks (1867–1948)* [Zygmunt Bronisław Feliks Lasocki (1867–1948)], „Polski Słownik Biograficzny“, Bd. 16, Kraków–Warszawa 1970, S. 551–554.

²² Zuvor hatte Józef Cyrankiewicz die Artillerie-Reservefähnrich-Schule in Włodzimierz Wołyński absolviert (August 1930 bis Juni 1931) und ein Praktikum im Truppendienst gemacht, bevor er am 16. September 1931 in die Reserve versetzt wurde. Am 1. Januar 1933 wurde er Reserveleutnant. *Książeczka stanu służby oficerskiej* [Buch über den Verlauf des Offiziersdienstes] für Józef Cyrankiewicz, [in:] E. Syzdek, B. Syzdek, *Zanim zostanie zapomniany* [Bevor er vergessen wird], Warszawa 1996, S. 24.

²³ Jan Nowak-Jeziorański beschreibt in seinem Buch *Kurier z Warszawy* [Kurier aus Warschau], London 1978, S. 28–31, anerkennend die Haltung von Cyrankiewicz während des Wegs der von Tomaszów Lubelski aus marschierenden Gefangenenkolonne und des in ein Kriegsgefangenenlager im Reichsgebiet geleiteten Transports sowie bei der Initiierung der Flucht, an der er selbst beteiligt war.

auf Initiative des Gründers des „Dienstes für den Sieg Polens“ („Służba Zwycięstwu Polski“), General Michał Karaszewicz-Tokarzewski, an Gesprächen, deren Ziel die Bildung eines Politischen Wojewodschaftsrats war. Diese Gespräche endeten in einem Fiasko, weil mit Ausnahme von Cyrankiewicz (und von Repräsentanten der „Organisation des Weißen Adlers“ – „Organizacja Orła Białego“ – Kazimierz Kierzkowski und Ludwik Muzyczka) keiner der Politiker *den Mut hatte, diese Aufgabe in Angriff zu nehmen*, wie Grzegorz Ostasz in seinem Buch *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945* [Die Regierungs-Inlandsdelegatur für die Region Krakau 1941–1945], Rzeszów 1996, schrieb. Später war Cyrankiewicz an Gesprächen beteiligt, deren Aufgabe war, eine überparteiliche Verständigung anzubahnen, und die schließlich zur Gründung des „Krakauer Überparteilichen Komitees“ („Krakowski Komitet Międzypartyjny“) führten, in dem er neben Żuławski die konspirative Polnische Sozialistische Partei (PPS) repräsentierte. Gemeinsam mit dem Repräsentanten des „Partei der Arbeit“ („Stronnictwo Pracy“) Władysław Tempka²⁴ bereitete er eine programmatische Erklärung des „Krakauer Überparteilichen Komitees“ vor, die die Repräsentanten der Parteien wahrscheinlich am 2. März 1940 akzeptierten und die der polnischen Exilregierung in Frankreich zugeleitet wurde. Cyrankiewicz war Mitglied der überparteilichen Kommission für militärische Angelegenheiten und unterhielt Kontakte mit dem „Verband für den Bewaffneten Kampf“ („Związek Walki Zbrojnej“). Er wurde in die zentrale Leitung der PPS kooptiert, die unter dem geänderten Namen „Bewegung der Arbeitenden Massen der Städte und Dörfer“ („Ruch Mas Pracujących Miast i Wsi“), bzw. „Bewegung der Arbeitenden Massen Polens Freiheit-Gleichheit-Unabhängigkeit“ („Ruch Mas Pracujących Polski Wolność-Równość-Niepodległość“) bestand. Er fuhr nach Warschau, um dort an konspirativen Treffen u.a. mit Kazimierz Pużak und Zygmunt Zaremba teilzunehmen, und verwendete dabei die gefälschte Legitimation eines in Warschau

²⁴ Władysław Tempka, geb. am 22. August 1889 in Krakau, Rechtsanwalt, Politiker, 1928–1935 Abgeordneter des Sejm der Republik Polen, Funktionär der „Polnischen Partei der Christlichen Demokratie“ („Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji“), Vorsitzender des Vorstands für die Wojewodschaft Schlesien (Oberschlesien) dieser Partei. 1937 gehörte er zu den Mitbegründern der „Partei der Arbeit“ („Stronnictwo Pracy“) und war Mitglied ihres Hauptvorstands sowie Vorsitzender des Wojewodschaftsvorstands der „Partei der Arbeit“ in Katowice. Seit Oktober 1939 leitete er die konspirative „Partei der Arbeit“, seit Ende Februar, Anfang März 1940 war er Vorsitzender dieser Partei. Ende Oktober 1939 begann er die konspirative Tätigkeit der Partei in Krakau, er war an der Bildung einer Untergrund-Repräsentation der politischen Parteien beteiligt. Tempka wurde am 18. April 1940 verhaftet. W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy 1937–1946–1950* [Geschichte der Partei der Arbeit 1937–1946–1950], Warszawa 1988, S. 20, 27, 60, 64–66.

Ab dem 8. Oktober 1940 war er im KL Auschwitz inhaftiert, er wurde als Häftling Nummer 5941 registriert. Am 12. Juni 1942 wurde er an der Hinrichtungswand erschossen. In der Anzeige des Todes von Tempka wurde ausgeführt, der Häftling sei am 12. Juni wegen Lungenentzündung in den Häftlingskrankenbau aufgenommen worden, sein Zustand habe sich sehr rasch verschlechtert und er sei am 14. Juni verstorben. *Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa*, a.a.O., Bd. 1, S. 294, 298, 314 (Reproduktion der Anzeige des Todes und der Häftlingsfotografie), 327.

beschäftigten Inspektors der Genossenschaft „Społem“²⁵. Die „Polnische Sozialistische Partei – Freiheit-Gleichheit-Unabhängigkeit“ (PPS-WRN) sah vor, daß er der erste Stellvertreter des Inlanddelegierten der polnischen Exilregierung werden sollte²⁶. Jan Karski „Witold“, der Emissär der Leitung des polnischen Untergrundstaats, schreibt in seinen Erinnerungen über die Verdienste, die Cyrankiewicz für seine Befreiung aus den Händen der Gestapo in Nowy Sącz hatte, wo Karski, nachdem er während der Vernehmungen grausam gefoltert worden war, in einem Krankenhaus lag²⁷, das Ehepaar Mariański berichtete über die Hilfe von Cyrankiewicz für Juden²⁸.

Józef Cyrankiewicz wurde am 18. April 1941 in einem sog. Kessel in einer konspirativen Wohnung des Chefs des Stabs für die Region Krakau-Schlesien des „Verbands für den Bewaffneten Kampf“ (ZWZ), Oberstleutnant Jan Cichocki, im

²⁵ U.a.: J. Cyrankiewicz, *W konspiracji krakowskiej i oświęcimskiej* [In der Krakauer und der Auschwitzer Konspiration], [in:] *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga wspomnień* [Die Polnische Sozialistische Partei in den Jahren des Krieges und der Okkupation 1939–1945. Ein Buch der Erinnerungen], Redaktion E. Haloń, Bd. 1, Warszawa 1994, S. 168–178; G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945* [Die Regierungs-Inlandsdelegatur für die Region Krakau 1941–1945], Rzeszów 1996, S. 50, 56–57; „*My tu żyjemy jak w obozie warownym*“: *listy PPS-WRN Warszawa–Londyn 1940–1945* [„Wir leben hier wie in einem befestigten Lager“: Briefe der PPS-WRN Warschau–London 1940–1945], Redaktionskomitee O. Zaremba-Blatonowa, L. Ciołkoszowa, W. Czapska-Jordan, Warszawa–London 1993, *passim*. Zygmunt Zaremba schrieb in einem Brief vom 10. Februar 1940 an Adam Ciołkosz in Paris u.a., mit Bezug auf die Krakauer Organisation und Józef Cyrankiewicz: „Die Immobilie in Krakau, die Dich näher interessiert, hat nicht gelitten und verbleibt unter der gekonnten Administration von Herrn Kaczkowski“ (S. 3). In der angeführten Edition wurden ein Brief von Cyrankiewicz an Ciołkosz und Jan Stańczyk vom April 1940 (S. 11–13), ein Brief von Cyrankiewicz an Ciołkosz vom 16. November 1940 (S. 13–14) sowie ein Brief von Zaremba und Cyrankiewicz an Ciołkosz und Stańczyk vom Herbst 1940 (S. 18–20) publiziert.

²⁶ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945* [Die Armia Krajowa in Dokumenten 1939–1945], Redaktion T. Pełczyński u.a., Bd. 1: *Wrzesień 1939–czerwiec 1941* [September 1939–Juni 1941], Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, S. 383; *My tu żyjemy*, a.a.O., S. 30.

²⁷ J. Karski, *Tajne Państwo – opowieść o polskim podziemiu* [Der geheime Staat – eine Erzählung über den polnischen Untergrund], Warszawa 1999, S. 160, schrieb, daß *Cyna* [Cyrankiewicz] angeordnet hatte, sie [die Flucht] aus der Parteikasse zu finanzieren. Das Buch von Jan Karski (tatsächlicher Name: Jan Koziulewski) wurde 1944 unter dem Titel *Story of a Secret State* veröffentlicht, so daß es erforderlich war, geänderte Namen zu verwenden. Über die Befreiung Karskis siehe u.a.: J. Cyrankiewicz, *W konspiracji krakowskiej i oświęcimskiej* [In der Krakauer und der Auschwitzer Konspiration], [in:] *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945*, Bd. 1, a.a.O., S. 176–177; S. M. Jankowski, *Karski: Raporty tajnego emisariusza* [Karski: Die Rapporte des geheimen Emissärs], Poznań 2012, S. 129–148 u.a. Den Befehl über die Befreiung erließ der Kommandant der Region Krakau – Oberschlesien des „Verbands für den Bewaffneten Kampf“ (ZWZ), General Tadeusz Komorowski „Korczak“, der in dieser Angelegenheit durch einen Verbindungsmann der Krakauer Sozialisten kontaktiert wurde. Cyrankiewicz beauftragte mit der Durchführung dieser Aktion Stanisław Rosieński und stellte die erforderlichen Finanzmittel zur Verfügung. Nach der Flucht wurde Karski in Marcinkowice und in Kąty versteckt. Nachdem er im Herbst 1940 nach Krakau gelangte, befaßte sich Karski auf Bitten von Cyrankiewicz mit dem Abhören von Sendungen der westlichen Rundfunkstationen für die konspirative Presse der Polnischen Sozialistischen Partei (WRN).

²⁸ M. und M. Mariańscy [Mariański], *Wśród przyjaciół i wrogów. Poza gettem w okupowanym Krakowie* [Unter Freunden und Feinden. Außerhalb des Gettos im besetzten Krakau], Kraków 1988, *passim*.

REDAKTOR
Lucyna Sadko

KOREKTA
Barbara Górską
Dorota Janeczko

SKŁAD I ŁAMANIE
Hanna Wiechecka

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-631-18-80, tel./fax 12-631-18-83